

АПСТРАКТ

Напуштање концепција целовитости пројекта, простора и облика проблематизује дематеријализацију света, омогућавајући производњу архитектонског простора као места нове реалности — између стварности и њене пројекције. Савремена отвореност архитектуре омогућава прихватање различитости као највећих квалитета, и то у зони у којој ништа није статично и унапред дефинисано. Померањем од симетрије ка комплексностима, отварају се поља променљивости света и ствари. То значи да двосмислености прерастају у видљивост промене. Њихово постављање у исту концепцијску равн, између стварне и потенцијалне реалности, отвара могућност за мултивалентност. За архитектуру то значи да је простор посматран као варијетет интензитета покрета у коме су механизми генерисања форме остварени кроз дигитални медиј. Раслојавање простора у отвореној фрагментарности скрива логику система, који као принцип организације користи њену супротност. У равни архитектонске продукције неутрални оквир универзалног простора за производњу различитости преведен је у дигитално. Нова дефиниција вредности и критеријума заснована на променљивостима и потенцијалностима служи за увођење метанаратива мноштвенисти у смислу многострукости начина декодирања света и стварности. Оно што се потврђује јесте капацитет за савременост архитектуре у којој се виртуелно појављује као ново постдигитално обликовно стање. Испитивање капацитета отворености и недовршености архитектуре нуди се кроз дефинисање новог стилског кључа — као просторно-временски и обликовни концепт. Оно што одликује ову временску дигиталну парадигму јесте фрагментација хомогеног линијског тока времена која се одвија измештањем механизма у корист његовог новог искуства. Модел се третира једнако као метод којим се отвара алтерација архитектонског облика.

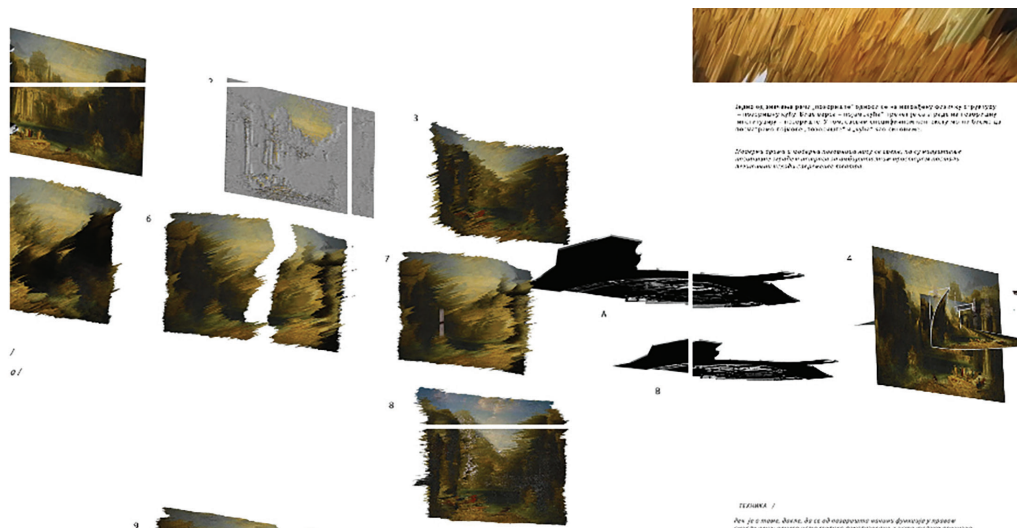
Кључне речи: виртуелно, дестабилизација, облик, дематеријализација, фрагментарност

ABSTRACT

Moving from the concepts of project, space, and form wholeness problematizes the dematerialization of the world, allowing the production of architectural space as a place of new reality – between reality and its projection. Contemporary architectural openness enables the acceptance of diversity as the highest quality, in a zone where nothing is static or predefined. Shifting from symmetry towards complexity opens fields of world and object variability. This means that ambiguities evolve into the visibility of change. Their positioning on the same conceptual plane, between actual and potential reality, opens the possibility for multivalence. For architecture, this means that space is observed as a variety of movement intensities, where the mechanisms for form generation are established through digital media. The stratification of space in open fragmentation hides the logic of a system that, as an organizational principle, uses its opposite. In the plane of architectural production, the neutral framework of universal space for the production of diversity is translated into a digital one. A new definition of values and criteria, based on variability and potentiality, serves to introduce a metanarrative of multiplicity in terms of manifold ways of decoding the world and reality. What is confirmed is the capacity for the contemporaneity of architecture, in which the virtual appears as a post-digital formal state. The exploration of the openness and incompleteness of architecture is offered through the definition of a new stylistic key – as a new spatiotemporal and formal concept. What characterizes this temporal digital paradigm is the fragmentation of the homogeneous linear flow of time, which occurs by shifting mechanisms in favor of its new experience. The model is treated equally as a method that opens the alteration of the architectural form.

Keywords: virtual, destabilization, form, dematerialization, fragmentation

* др Мила Мојсиловић, маг. инж. арх., milamojsilovic@yahoo.com, ORCID 0009-0002-3136-1899

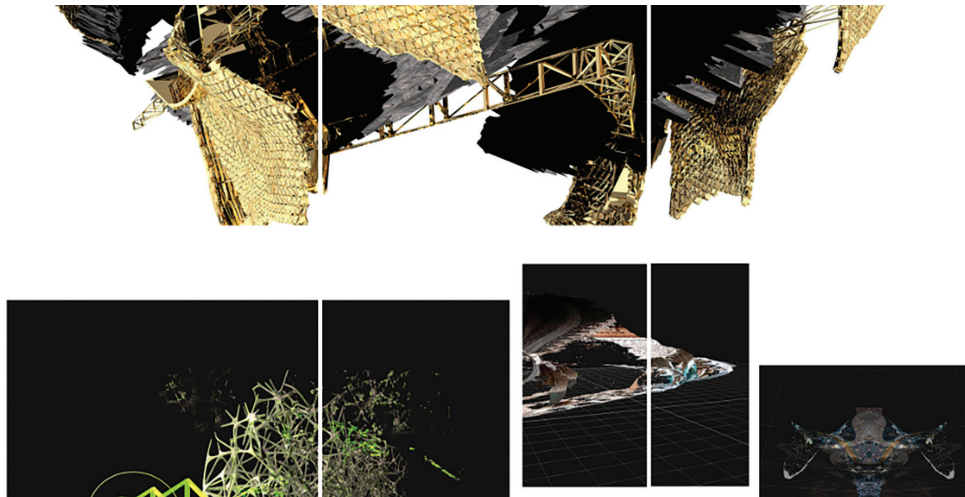
Сл.1 Снимак екрана 2024-06-09 at 11.13 am. Мастер пројекат и теза, Сан летње ноћи. Позориште. Природно Језгро Београда, 2019. студент Младен Масловар, проф. В. Миленковић, 345а студио на УБ АФ, дигитални модел / Fig. 1 Screen Shot 2024-06-09 at 11.13 am. Master project & thesis, A midsummer night's dream - Open air theatre natural core of Belgrade, 2019. student Mladen Maslovac, prof. V. Milenković, 345a design studio at UoB FoA, digital model.

НОВИ УСЛОВИ АРХИТЕКТОНСКЕ СТВАРНОСТИ

Постављање концепције времена као централне теме у односу динамичког континуитета архитектуре, у коме време као контекст постаје услов за *контингентност архитектуре*, одговара савременој потреби за динамичном просторном интеракцијом и омогућава реаговање на промене, на саму променљивост, и са њом у пару, недовршеност (Till, 2009). Питања облика постају питања времена (Bourriaud, 2017). На тај начин, перцепција времена постаје могућа само у раздвојеним и дисконтинуалним фрагментима. Реч је о обликовању нових услова архитектонске стварности као контингентних. Реалност се у том контексту приказује као једна од могућих. Тиме се отвара поље нових просторно- временских концепција обликованих условима постдигиталног света. Ако постдигитално стање дефинишемо као ново *потенцијално* стање у којем дигиталне технике и дигитални алати омогућавају блуровање разлика и граница између физичког и виртуелног простора, онда можемо рећи да је нова реалност уједно и виртуелна и физичка. У том следу, фрагментација искуства постаје слика насупрот реалности. На линији Дебора фрагментарно искуство света јесте савремена перцепција *per se* (Debord, 1983). Данас, презасићено визуелно искуство ствара фантазије које више немају упориште у реалном свету, бивајући истовремено и на дистанци и у фокусу. То је *симулакрум*, у коме стварно прелази у нестварно, или по Бодријару у *надстварно* (Baudrillard, 1991). Нови услови перцепције, које Џејмсон (Jameson) дефинише као *постмодерни хипер-простор*, тумаче естетско искуство као рутину организовану технологијом која обликује специфичну кохерентност

континуираног искуства (Jameson, 1991). Доживети визуелно искуство, као чисто просторно искуство, означава губитак историчности, спајајући прошлост и будућност у свеобухватно искуство. Са друге стране, Вирилио, бавећи се историјском трансформацијом услова перцепције, проблематизује превласт слике кроз концепт *машине за гледање (vision machine)*, постављајући у исту равну напредак технологије и спремност на промену визуелног искуства (Virilio, 1997). На тој филозофској линији, визуелно искуство се може тумачити као системска дислокација. Нови услови перцепције, без метафоре, прерастају у нову просторну логику.

Утицај технологије на перцепцију реалности може се лако објаснити на примеру историје телескопа, чије се појављивање тумачи као дестабилизација појавности оног што је до тада било изван, а ипак присутно. Развијањем оптичких инструмената и механизма визуелне репродукције долази до искуства измештеног погледа, а са тим у вези и ширења геоцентричног хоризонта перцепције. Видљивост реалности, на исти начин, увек указује на нешто изван себе — нешто што се никада не може испољити у потпуности. Оно што се узима за карактер перцепције почива на недовршености, на моменту у којем настаје свест да постоји бескрајно много више него што можемо да видимо. Перципирана реалност увек указује на нешто изван себе, нешто што се никада не може испољити у потпуности — она није „*објекат плус нешто, већ објекат мање нешто, мање све оно што нас не занима*“ (Deleuze, 2015, 18). Како истиче Бергер (Berger), перцепција прераста у намеру да се нешто види, док њени механизми, недовољно развијени за опажање промена, откривају недостатак концентрације

Сл.2 Снимак екрана 2024-01-20 at 7.03 pm. Мастер пројекат и теза. Царичин град : Археологија, мит, позориште на отвореном, 2021. студент Мила Луковић, проф. В.Миленковић 345a студио на УБ АФ, дигитални модел / Fig. 2 Screen Shot 2024-01-20 at 7.03 pm. Master thesis & project. Justiniana prima : Myth, Archaeology, Open air Theatre, 2021. student Mila Luković, prof. V. Milenković 345a design studio at UoB FoA, digital model.

условљене брзином савременог живота (Berger, 1990). Односно, према кандаском филозофу Масумију (Massumi), поље искуства увек настаје из просторно временског континуума, као „*онтогенетска димензија пре њиховог раздвајања*“ (Massumi, 2002, 1-23). Масуми повезује културалну логику варијација са питањима кретања, утицаја и сензација, у смислу у коме њихово утемељење као концепција отвара сет нових теоријских питања нудећи нове моделе повезивања научне и културалне теорије. Реч је о замени традиционалних опозиција буквалног и фигуралног диференцијацијом статичности и покрета, у овом смислу актуелног и виртуелног. Простор и време јесу основни елементи архитектуре у којима она структурише односе између онога што је традиционално схваћено као субјектно и објектно.

ПАРАЛЕЛНЕ РЕАЛНОСТИ

Дисконтинуираношћу реалности виртуелним, њиховим преклапањима и преламањима у преласку из материјалног у нематеријално, догађаји се одвијају у непосредном видном пољу, без обзира на просторне односе. Позиционирањем физичке одсутности (*не-овде*) у поље садашњости (*овде*), концептуализација се одвија кроз *реално време*. Супротстављено стварном физичком присуству, *реално време* помера идеју садашњости кроз изолацију присуства *овде и сада*, у корист *негде другде* које више нема ништа са нашим конкретним присуством у свету. У том следу, просторне границе, као реалне физичке координате, постају замагљене. Просторно-временска фрагментација носи у себи видљиву потребу за растезањем

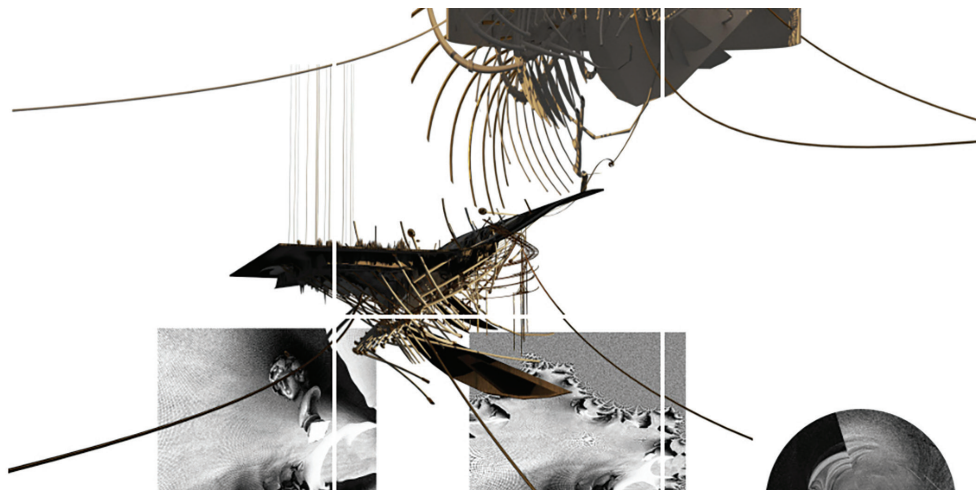
реалног времена како би омогућила производњу архитектонског простора као места нове реалности — то је оно што Нувел назива пољем дестабилизације (Nouvel, 2008). Тумачење комплексне реалности, у којој не постоје објекти и простори структурирани универзалним правилима, претвара искуство у вишедимензионалну реалност, указујући на неопходност дефиниције специфичних модела за декодирање методолошког апарата њихове генезе (Mojsilović, 2021). Овај *хиперпростор трансформације* је концепцијски отворен дигитални простор који дозвољава развијање различитих промена — релација и трансформација (Massumi, 2011). Доминантно поље визуелног, кроз непрекидну производњу слика као објеката жеље, обликује архитектонску стварност измештајући концепте и објекте изван њиховог контекста. Ова врста измештања конструише нова значења света, сведена на пуку логику завођења, која постаје једина форма културалног обликовања — у свету у коме има „*све више информација а све мање значења*“ (Baudrillard, 1991, 32). У том смислу, савремена култура *хиперреалности* омогућила је слици да постане нова форма реалности у којој виртуелно преовладава над реалним кроз сопствено потврђивање. На истој филозофској линији, Лич дефинише архитектонски контекст на крају миленијума као позицију у којој се архитектонски дизајн свео на површну игру празних и заводљивих облика и филозофија, које структуришу интелектуални образац за сопствено потрђивање (Leach, 1999). Предоминантно поље визуелног, као *непрекидна производња нових слика*, обликовало је и архитектонску естетику. У том контексту, Лич уводи појам анестетика (*anaesthetics*) како би описао овај парадигматски обрт

конзумације и презасићења визуелног који замагљује значења у преклапању планова архитектонске репрезентације. За Лича, реч је о претварању друштвеног простора у фетишизирану апстракцију. Ова дупла игра потенцијалности и њених неостваривања откључава променљивост дигиталног пејзажа. Дигитално постаје поље за испитивање односа субјекта, објекта, структуре, материјала и њихове репрезентације (као виртуелне појавности) као и модела просторно-временске генезе остварене кроз бесконачну могућност дигиталног записа. Реч је о илузији неопходној за премошћавање разлика између архитектонске репрезентације и пројектантске идеје, при чему се не укида дистанца између репрезентације и реалности. Отварање хоризонта могућности за континуално „документовање процеса између чисте архитектонске репрезентације и техничке спецификације“ преводи тензију у равнотежу између материјалности и апстракције (Pison, 2011, 118). Дословном применом оваквог принципа, свет видљивог постаје видљивост аутономних слика – визуелно искуство у сопственим фрагментима. Тако постављена стварност архитектуре између неке друге реалности и променљивости перцепције рефлектује капацитете за поливалентност и дисконтинуитет. Ако се вратимо на Бергера, за кога је у начину гледања садржано и оно што се види, остаје да је питање намере, па чак и питање самог објекта, изван оваквог вредновања.

Свет видљивог у померању од „искуства времена ка искуству брзине“ обликован је низом аутономних фрагментарних слика које структуришу визуелно искуство (McLuhan, 1980). У том смислу, дематеријализација и дереализација света се приказују као ново (пројектовано) стање у коме слика (фрагмент) преовладава над присутним објектом, односно у коме виртуелно преовладава над реалним. Вирилио, Дебор и Бодријар сматрају да је свет трајно изгубио будућност услед потпуне видљивости – без мистике и завођења, никада замагљен (*blur*), двосмислен, удаљен, и управо због тога, због немогућности сагледавања његових капацитета и диспозиција, невероватно је празан и безвредан. Ово се односи на идеју да је технологија нарушила постојећу парадигму појавности, у свом ослобађању од реалности – „иза сваке слике нешто је већ нестало, и управо је то извор њене фасцинације“ (Baudrillard, 2009, 32). Иза виртуелне реалности у свим њеним облицима појавности нестало је реално. То је оно што фасцинира, што документује нестанак белине: празнине, тишине, контрадикција и супротности. Јасно је да је реалан тренутак у коме се нешто дешава оно што дигиталном недостаје. За Чумија, архитектура настаје и опстаје као израз недостатка, мане и недовршености, изостављајући увек нешто – „стварност или концепт“ (Tschumi, 2004). Можемо рећи да архитектура опстаје само ако негира облик који се од ње очекује, ако негира себе и прекорачује сопствене границе.

ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈА ОБЛИКА

Стварањем и умножавањем бесконачних слика и/или њихових фрагмената, омогућено је померање од дословности реалности кроз *технолошку репродукцију објеката* (Baudrillard, 1991). У том следу, виртуелном се додељује улога модела и метода за испитивање потенцијалности и крајњих могућности објекта. Стваралачки капацитет архитектуре се у контексту дигиталних технологија разуме као отворен систем који је заснован на међусобним релацијама елемената који га дефинишу. Слојевитост појавности архитектуре, у смислу преклапања слика и наратива, садржи у себи поливалентност онога што објекат реално јесте и онога што настаје као његов одраз. Ова врста преклапања доводи до системске разградње објекта, до његове дематеријализације и променљивости геометрије. То значи да променљивост можемо посматрати као интензивирање могућности алтерације облика и структура. Различити облици трансформација просторних категорија, како је Делез дефинисао, јесу константни процес *настајања* и носе у себи идеју о *бесконачном потенцијалу* као моделу опстанка архитектуре, и са тим у пару права на *ново*. Разлике још увек служе за концептуализацију просторних категорија у виду њихових фрагмената, а изван потврђених формулација. Фрагменти теже да постоје аутономно, само у односу једни према другима, досежући значење које је увек негде изван – изван материјалног света који познајемо, на позицији с које је друго – не само видљивост потенцијала, већ и његова реалност. Постављајући комплексност као контекст, измештање као метод, а променљивост као модел за разумевање архитектонске савремености и стварности, просторна и временска неодређеност постају одлике фрагментарности, а дестабилизација просторних односа њена рефлексија. Масумијевски схваћена неодређеност – као отвореност за друго и другачије од тренутног (овде и сада), јесте идеја о непрекидном процесу који конституише сва *постајања*. У том смислу, променљивост и неодређеност се узимају као оно што конституише само *појављивање*. Реч је о начелном отварању поља могућности и мноштвенисти када се материја посматра као морфогенетички потенцијал. За архитектуру то значи да је простор посматран као различитост интензитета покрета у коме су механизми генерисања форме остварени кроз дигитално. Поље дестабилизације отвара се измештањем из постојећег просторно-временског континуума, окрећући се ка постдигиталним условима архитектонске продукције и многострукости дигиталног времена. Нов модел дигиталног времена одваја време дигиталног од реалног искуства времена у смислу у коме дигитални свет оперише у паралелним временима која постоје истовремено. Дигитално време као многострукост могућности догађаја

Сл.3 Снимак екрана 2024-01-20 at 7.04 pm. Мастер пројекат и теза, Живот је сан, Позориште на отвореном, Природно језгро Београда, 2020. студент Лука Гргић, проф. В. Миленковић, 345а студио на УБ АФ, дигитални модел / Fig. 3 Screen Shot 2024-01-20 at 7.04 pm. Master project and thesis, Life is a Dream, Open air theatre, Natural core of Belgrade, 2020. student Luka Grgić, prof. V. Milenković, 345a design studio at UoB FoA, digital model.

обликовано је информацијама и процесима кодирања (Deleuze, 2009, Massumi, 2011). Реч је о временском дисконтинуитету који се испољава кроз симултано искуство прошлости, садашњости и будућности — као непрекидне садашњости.

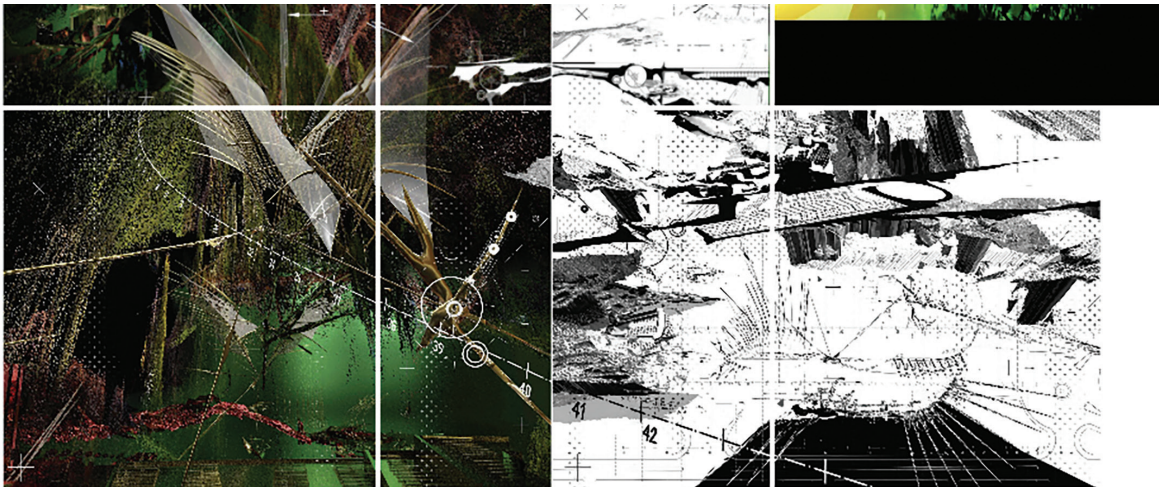
Одбацивање целовитости, засновано на промени, расцепу, померањима, разликама (Дерида), наборима (Делез), нестабилностима (Масуми) и динамичности неравнотеже, структурише моделе нове *метастабилности* (Симондон), засноване на одржавању стања тензије и променљивости — увек у *настајању*. То значи да је процес *постајања*, као прелазак из једног облика у други, истовремено и измештање зарад, парадоксално, стабилизације система. Неухватљива природа свих ствари, у отварању ка новом, превазилази сопствена ограничења, тематизујући се кроз места промене, одвајања и пуцања — у зони специфичних сингуларности, омогућава се флексибилност кроз недовршеност (Rajchman, 1998). Превазилажењем појавности отварају се облици нових светова и стварности. Између неодређености и недефинисаности, у зони њиховог преклапања, простор и време постају фрагментарни. Раслојавање простора у отвореној фрагментарности скрива логику система, који као принцип организације користи њену супротност. Недовршеност облика појачава утисак бескрајно немирног покрета у коме је равнотежа само привремена. У равни архитектонске продукције то значи да је неутрални оквир универзалног простора за производњу различитости, у коме се самостално генеришу индивидуалности, преведен у дигитално и структурише системску отвореност контингентног динамичног система (Mojsilovic, Milenkovic, 2018). Данас, архитектонска позиција се остварује у крајности метаматеријалног и фрагментарног

— у пробијеној геометрији облика и идеје о облику (Mojsilović, Mitrović, Milenković, 2022). Кадрирано порекло облика преведено је на покрет који га структурише, док је коначност идеје о савршеној и целовитој форми замењена процесом настајања и истраживања форме који постаје тема око које се формира нова архитектонска парадигма.

ЗАКЉУЧАК

ДИГИТАЛНИ БЕСКРАЈ

Дестабилизацијом реалности виртуелним, догађаји се одвијају у непосредном видном пољу. Свет видљивог постаје видљивост аутономних слика — визуелно искуство у сопственим фрагментима. Реалност се у том кључу приказује као тек једна од могућих и обликована је условима постдигиталног пејзажа. Тако постављена стварност архитектуре, између неке друге реалности и променљивости перцепције, рефлектује дисконтинуитет. То значи да објекат постаје отворен и релациони и оно што се приказује у сопственој променљивости. Виртуелност објеката подразумева неприступачност која превазилази постојеће релације, појављујући се постепено у дистракцији. То дословно значи да објекти нису више коначни нити целовити, већ постају интензивирани, непредвидиви и покренути сопственим варијацијама. Њихови највећи квалитетети откривају се тек у самом чину преласка ка другом, другачијем и новом. Измештање *изван стварности*, као пројектантска позиција, јесте превазилажење савремене реалности дестабилизацијом и алтеровањем односа изван већ дефинисаних оквира. Двострука природа свих ствари намеће питања

Сл.4 Снимак екрана 2024-06-08 at 8.05pm. Четврта Еволуција : Кинетички парк Милутина Миланковића, М01, 2023. студент Мина Матковић, проф. В. Миланковић, дигитални модел, 345а дизајн студио на УБ АФ, дигитални модел /Fig. 4 Screen Shot 2024-06-08 at 8.05pm. The Fourth Evolution: Milutin Milanković's Kinetic Park, M01, 2023. Student Mina Matković, prof. V. Milenković, Digital model, 345a design studio at UoB FoA, digital model.

прекорачења у сопственој реалности, узимајући за свој објект сам процес као производњу нових стања.

Постојање на овој *ивици хаоса*, као граничном стању, јесте постојање у зони највеће комплексности и креативности. Управо у тим специфичним моментима, када је систем далеко од равнотеже и измештен спољашњим утицајима, фазе транзиције (преласка из једног стања у друго) позивају на стање баланса између предвидивости и случајности. Померањем од *симетрије ка комплексностима* отварају се поља потенцијалности и начелне многострукости, отварајући хоризонте нових модела самоорганизације просторних односа и концепцијских оквира. Увођењем времена, као једнако важног конститутивног елемента реалности, ствара се облик комплексности утиснуте у сва бића и постојања која су увек у покрету. Амбивалентна позиција савремености, припадања и неприпадања, измешта се изван постојећих концепција, преламајући двосмислености које прерастају у видљивост промене, рефлектујући нестабилности. Њихово постављање у исту концепцијску раван, између стварне и потенцијалне реалности, отвара могућност за мултивалентност, у смислу у коме померање тежишта раслојава стварност. Реч је о пројектованом отклону који у условима дигиталног контекста перцепцију растеже бесконачно. Откључавање подручја дестабилизације, као места специфичности, дефинише неодређеност и непредвидивост као мноштво начина остваривања капацитета архитектуре. То значи да савременост генерише услове сопствене непредвидивости који се материјализују као променљивост — увек између *нестајања и настајања*. Растезањем између супротности, у процесу трансформација, отвара се *потенцијал за ново*.

СТУДИЈА СЛУЧАЈА

ОСЛОБАЂАЊЕ ПОТЕНЦИЈАЛА

Слике приказане у тексту представљају илустрацију примењеног метода и имају за циљ продубљивање распона природе деформација у домену архитектонских техника виртуелног. Технике компјутерског моделовања, примењене у радовима, постављају дигитални простор као средство за проналазак форме који учествује једнако у њеној обликовној и мисаоној концептуализацији. Капацитет дигиталне слике да генерише увек нове слике је оно што повезује стварну слику са виртуелном. У питању је контрола процеса настајања форми и стварање структуралних односа. Окретањем од принципа прављења облика (*form-making*) ка истраживању облика (*form-finding*) форма је обликована релацијама које је дефинишу. Разумевање архитектуре као онога што је увек оријентисано ка будућности и пројектовању онога што још увек не постоји, јесте оперисање у оквирима отворених могућности и потенцијалности. Концепцијски, реч је о процесу као динамичној структури која конституише неку другу реалност у зонама виртуелног, односно у зонама могућег и потенцијалног. Пројектантска вредност окретања ка начелној отворености налази се у редефиницији искуства простора и времена, померајући архитектонску парадигму од чисте теорије форме ка процесима истраживања њеног настанка. То дословно значи да објекат више није целовит — он је непредвидив и вођен сопственим варијацијама, док појавност архитектуре прати логику дигиталног и омогућава аутономију слике. За архитектуру то значи да је простор посматран као варијетет интензитета покрета у коме су механизми генерисања форме остварени кроз

дигитални медиј. Реч је о пројектовању потенцијала простора и облика као отворених структура које се могу слободно развијати кроз време у односу на контингентност самог живота. Сложена комплексност дигиталних алата није само средство већ и тема новог архитектонског дискурса, структуришући односе променљивих система. Целовитост и коначност форме више нису пројектантски задатак и циљ, потврђујући естетику дигиталног као естетику трансформација – то је њена суштина и сама појавност. Реч је о методу који за свој објект узима процес као чисту потенцијалност и производњу нових стања. Тиме се отварају облици нових светова и стварности између неодређености и недефинисаности – у зони њиховог преклапања, простор и време постају фрагментарни. Концепцијска целовитост пројектантске идеје остварује се, парадоксално, у пројектовању недовршености.

РЕФЕРЕНЦЕ / BIBLIOGRAPHY

- Berger, J. 1990. *Ways of Seeing*, London, England: Penguin Classics.
- Bourriaud, N. 2017. *L'extorme: Art, idéologie et rejet*, Paris, France: Presses universitaires de France – PUF.
- Bourriaud, N. 2023. *Inclusions: Aesthetics of the Capitalocene*, London: Sternberg Press.
- Bodrijar, Ž. 1991. *Simulakrumi i simulacija*, Novi Sad: Ip. Svetovi.
- Baudrillard, J., Nouvel, J. 2008. *Singularni objekti - arhitektura I filozofija*, Zagreb: AGM.
- Baudrillard, J. 2009. *Why Hasn't Everything Already Disappeared?*, England: Seagull Books London.
- Debord, G. 1983. *Society of spectacle*, Detroit: Black&Red.
- Delez, Ž. 2015. *Bergsonizam*, Beograd: Factum izdavaštvo.
- Leach, N. 1999. *The anaesthetics of architecture*. London, England: MIT Press.
- Jameson, F. 1991. *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism*, London: Verso.
- Massumi, B. 2002. *Parables for the Virtual: Movement, Affect, Sensation*, Durham: Duke University Press.
- Massumi, B. 2011. *Smeblance and Event: Activist Philosophy ant the Occurent Arts*, London, England: The MIT Press.
- Mertins, D. 2011. *Modernity Unbound: Other Histories of Architectural Modernity*, Architectural Association.
- McLuhan, M. 1980. Living At The Speed Of Light, *MacLean's magazine*, 32–33.
- Mojsilović, M., Milenković, V. 2018. Concept Of Fragmentation: Between Form And Formless, *Facta Universitatis, Series: Architecture and Civil Engineering Engineering Vol. 16, No3*, 517–528.
- Mojsilović, M., 2021. San o celovitosti: poetika nepredvidivog, *Arhitektura i urbanizam br. 52*, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd, str. 57–64.
- Mojsilović, M., Mitrović, J., Milenković, V. 2020. Geometrical breakthrough in contemporary Architectural Design: Meta-Materiality and Fragmentation. *SAJ - Serbian Architectural Journal*, vol. 12, 36–52.
- Picon, A. 2011. Architecture and the Virtual Towards a new Materiality?, *Praxis: Journal of Writing + Building*, 114–121.
- Rajchman, J. 1998. *Constructions*, London, England: MIT Press.
- Simondon, G. 2017. *On the mode of existence of technical objects*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Till, J. 2009. *Architecture depends*, London, England: The MIT Press.
- Tschumi, B. 2004. *Arhitektura i disjunkcija*, Zagreb: AGM.
- Virilio, P. 1997. *Open Sky*, London, England: Verso Books.

ИЗВОРИ ИЛУСТРАЦИЈА / SOURCES OF ILLUSTRATIONS

- Сл.1, Сл.2, Сл.3, Сл.4 инстаграм профил, 345а дизајн студио на УБ АФ, https://www.instagram.com/345a_af/
- Fig. 1, Fig. 2, Fig. 3, Fig. 4. Instagram profile, 345a Design Studio at UB FA, https://www.instagram.com/345a_af/